

Vallásosság, habitus, ízlés (részletes zárójelentés)

1. Bevezetés

Feltételeztem, hogy a vallásosság különböző változatai ritkán esnek teljességgel egybe társadalmi pozíciókkal, ugyanakkor sok esetben eléggé jól megfeleltethetők életstílusoknak, értékreteknek, szokásoknak és ízléseknek. A protestáns és a katolikus képzeletvilágot összehasonlítva *Greeley* meggyőzően bizonyítja¹, hogy a katolikus képzeletvilág sajátos katolikus életstílussal jár együtt: a protestánsokhoz képest jobban szeretik és „gyakorolják” (hallgatják, nézik, olvassák) az operát, a klasszikus zenét, a képzőművészetet, a tánc, gyakrabban járnak partikra, bárókba és más szórakozó helyekre, gyakrabban töltik együtt szabadidejüket barátaikkal és szomszédekkel, szexuális életük is intenzívebb és kreatívabb. valamint valamivel optimistábban nézik a világot, nagyobb arányban gondolják úgy, hogy egy jó embernek foglalkozni kell a világ dolgaival, és azt is, hogy a művészet istenről szól. Mivel az amerikai protestánsok zömmel fehérek és angolszászok, addig a katolikusok jelentős részben egyfelől a Karib-világból való színes bőrűek, másfelől írek, olaszok, lengyelek és magyarok, azt gyanítottam, hogy *Greeley* legalább annyira etnikai, mint vallási különbséget regisztrált. Amikor tézisémet magyar viszonyok között próbáltam ellenőrizni, más kérdések is kapcsolódnak az előbbiekhöz: Mekkora eltérések regisztrálhatók egy-egy vallási csoporton belül a habitus, az életstílus, a szokások és az ízlés tekintetében? Milyen méretéig hat a vallásosság az életstílusra, és persze fordítva? Mennyiben vallási természetűek-e az értékmegragadás aktusai, és vallási természetű-e az, hogy az ember hozza létre az „értékek rendjét”?

1.1. A kutatásról

Vizsgálódásom körét jelentős mértékben kibővítve nem csak a katolikusok és a Magyarországon hagyományos protestánsok (a reformátusok és evangélikusok), hanem különböző protestáns felekezetek (baptisták, adventisták, metodisták, pünkösdi² és Jehova tanúk³) és nem keresztény vallások (buddhisták, muszlimok, zsidók⁴ és két különböző irányzathoz tartozó Krisna-hívők⁵) képviselői vallásosságának, életstílusának és ízlésének összehasonlítására vállalkoztam. A 20-80 fős csoportokat vallásukat rendszeresen gyakorló, 21-35 éves, felsőfokú végzettséggel rendelkező vagy felsőfokon tanuló – tehát meglehetősen homogén⁶ csoportokat alkotó – fiatal hívek alkották. Két hasonló összetételű kontrollcsoportot is szerepeltettem: Istenben nem hívő nem vallásos⁷ és a maguk módján vallásos (vagyis vallásukat rendszeresen nem gyakorló, vallási (egyházi) közösséghez nem (vagy csak nagyon laza szálakkal) kapcsolódók. A katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok, a baptisták, a Jehova tanúk, a maguk módján vallásos és a nem vallásos fiatalok esetében hasonló összetételű 50 évesnél idősebb kontroll-csoportokat is vizsgáltam.

1.2. Hipotetikus kategóriák

Nem csak az egyes vallások, hanem a vallás-halmazok közötti különbségeket is vizsgáltam. E célból a következő kategóriákat alakítottam ki: A) A katolikus–protestáns dimenzióban: A1) *Katolikusok*,

¹ Reprezentatív mintákkal dolgozó kutatásokból származó számadatokkal, a legtöbb esetben 10-15 százalékos eltéréseket mutatva ki.

² Felerészben az Evangéliumi Pünkösdi közösség, felerészben a Hit Gyülekezetének és a belőlük kivált, de velük nagyon hasonló hitelveket valló csoportnak a tagjai.

³ A nem elhanyagolható teológiai különbségek ellenére most – némi nagyvonalúsággal – kereszténynek tekintem őket.

⁴ A buddhista minta tagjai a hazánkban megtalálható tucatnyi buddhista irányzat közül négyből kerültek ki, legtöbbször a Tan Kapuja Buddhista Egyház és a Buddhista Gyémánt Út Közösség hívei közül.

⁵ A krisnások „hivatalos” világszervezetéhez, az ISKCON-hoz, és a hozzájuk képest szekularizáltabb, és individualistább Magyar Brahmana Misszióhoz tartozó vaisnavák.

⁶ Amelyekben a nők aránya nagyjából fele-fele volt.

⁷ Ugyanis vannak magukat istenhívőnek és ugyanakkor nem vallásosnak tartók.

A2) *Hagyományos protestánsok*: reformátusok, evangélikusok, A3) *Újprotestánsok*: baptisták, metodisták, adventisták, pünkösdiel, B) A konzervatív-fundamentalista–modern dimenzióban: B1) *Erősen konzervatívok*: pünkösdiel, Jehova tanúk, ISKCON-krisnások, B2) *Mérsékelt konzervatívok*: baptisták, metodisták, adventisták, B3) *Modernek*: katolikusok, reformátusok, evangélikusok, zsidók C) Keleti–nyugati dimenzióban: C1) *Keletiek*: ISKCON-krisnások, MBM-krisnások, buddhisták, muszlimok, C2) *Nyugatiak*: a többiek: D) A hagyományos–szekularizált dimenzióban: D1) *Szekularizáltak*: nem vallásosok, maguk módján vallásosok, D2) *Enyhén szekularizáltak*: buddhisták, MBM-krisnások, D3) *Kevésbé szekularizáltak*: a többiek.

1.3. Adatfelvétel, adatfeldolgozás, elemzés

Az adatfelvétel önkéntes kérdőíves módszerrel történt. A függelékben mellékelt kérdőívek segítségével vizsgáltam a) vallásosságuk olyan jellegzetességeit⁸, mint a vallásosság domináns dimenziója, a szentnek tekintett dolgok köre⁹, az Istenkép, a világról és az emberről alkotott képüket¹⁰, b) értékrendjüket és életstílusukat (szabadidős tevékenységeik terjedelmét, összetételét és minőségét, a szexualitás és a humorérzés fontosságának megítélését), c) a művészetekhez való viszonyukat¹¹ és a műalkotások befogadását. A vallásosság és a művészettel való kapcsolat összefüggései vizsgálatánál más kutatások (főleg saját régebbi művészetszociológiai kutatásaim) adatait is figyelembe vettem. Az adatfelvétel 2006-2007-ben történt.

2. A vallásosság jellege

2.1. A vallásosság kognitív-emócionális jellege

A vallásosság jellege és az Istenkép tekintetében az általam vártnál kisebb eltéréseket tapasztaltam a vizsgált csoportok között. A kereszténység fundamentalistább irányzataihoz tartozó felekezeteinek képviselőinek vallásossága eléggé erőteljesen kognitív jellegű, ezzel szemben a katolikusoké és az evangélikusoké ebben a tekintetben jóval kiegyensúlyozottabb. Jelentős mértékben eltér a tekintetben a két Krisna-hívő csoport vallásossága.

A vallás nyolc dimenziója¹² tekintetében a három úgynevezett „történelmi” (a katolikus, a református és az evangélikus) egyház hívei mutattak legnagyobb hasonlóságot. A 13 vallási csoport között alig volt különbség két dimenzió (a hit és a vallási ismeret) fontosságának megítélésében. A vallási közösséget a többiekhez képest valamivel kevésbé tartották fontosnak a három úgynevezett „történelmi” egyház hívei. A MBM-tag krisnások számára bizonyult legfontosabbnak az érzés, az élmény, legkevésbé a Jehova-tanúk számára. A szertartás és a meditáció a két krisna csoport számára volt a legfontosabb, a pünkösdielnek és a Jehova-tanúknak a legkevésbé. Az erkölcsi elvek fontosságát leginkább a Jehova-tanúk és a „hagyományos” (ISKCON-tag) krisnások hangsúlyozták. Az adventisták és a baptisták a legtöbb esetben a hazánkban tradicionális keresztény egyházakhoz tartozók (katolikusok, reformátusok és evangélikusok), valamint a leginkább fundamentalistának tekinthető pünkösdiel és Jehova-tanúk között helyezkedtek el.

2.2. Istenkép

Meglepően nagy mértékű hasonlóság mutatkozott mind az Istenkép, mind az Istennel való kapcsolat személyessége és bensőségessége tekintetében. Egy kivétellel – a reformátusok (2.7-es értékkel) – valamennyi csoport tagjainak többsége (3.4 és 3.8 közötti értékekkel) inkább közelinek, mint távolinak érzi Istent. Mindemellett jellemzőek az árnyalatbeli eltérések. Míg a pünkösdiel és a Jehova-tanúk valamivel közelebbinek érzik magukhoz Istent, személyesebbnek a vele való kapcsolatot, mint a többiek, jóval kevésbé érzik anyának, mint a többiek, (akik közül a „hagyományos” (ISKCON-tag) krisnások legnagyobb mértékben).

2.3. A „szent dolgok” fontossága

⁸ Ezt tekinthetjük a kutatás független változónak.

⁹ Szent írásk, képek, zene, épület, ruha, cselekmény, valamint zarándoklat és meditáció.

¹⁰ Befoglalva Istennel a világban elfoglalt helyét és szerepét is.

¹¹ Ezeket (értékrend és életstílus, valamint az ízlés) tekinthetjük a kutatás függő változóinak

¹² Hit, ismeret, érzés, élmény, szertartás, közösség, erkölcsi elvek.

A leginkább szembetűnő eltérés a krisnások és a többiek között észlelhető: a Krisna-hívők számára – a szent írásk kivételével – minden szent dolog szentebb, mint a többieknek, ami arra utal, hogy az ő világuk kevésbé világias, kevésbé vált szét szent és profán szférára. (És ez még azokra a Krisnásokra is igaz – a minta felé ők tették ki –, akik nem Krisnavölgyben (nem a „szent faluban”), hanem a „világi világban” élnek.) Ebben a tekintetben – bár eléggé jelentős távolságra tőlük – a katolikusok állnak hozzájuk legközelebb, legtávolabb a szent dolgokban is lepuritánabbnak bizonyuló Jehova-tanúk bizonyultak.

2.4. A nők vallási-egyházi szerepének megítélése

Az erősen szekularizált vallások képviselői fogadják el leginkább a nőket a vallási életben, a kisebb-nagyobb mértékben konzervatívok legkevésbé. Meglepetésre az utóbbiak között található a reformátusok is. Nem csak őket, hanem a baptistákat és az ISKCON-krisnásokat is megelőzik a nők irányában mutatott nyitottságukkal a katolikusok, pedig az előbbieket körében lelkésznők is működnek. Gyengén szignifikáns eltérés van a nők szerepét korlátozni kívánó *erősen konzervatívok* és az ebben a tekintetben toleránsabb *mérsékelt konzervatívok* között, szignifikáns különbségek vannak még az *erősen konzervatívok*, valamint a *modern keresztények* és a *világias keleti vallások* képviselői között. A nőknek a vallási és egyházi életben komoly szerepet szánó buddhisták és az MBM-krisnások ebben a tekintetben erősen szignifikáns távolságra vannak *modern keresztényektől* és a *mérsékelt konzervatívoktól* is.

3. Életstílus, habitus, értékrend

3.1. A világ és az ember megítélése

Igen jelentős eltéréseket tapasztaltam abban a tekintetben, hogy mennyire optimistán vagy pesszimistán ítélték meg a világot, mennyiben tekintik azt olyan világnak, melyben a jó Isten jelenléte érezhető, és mennyiben olyannak, mely elfordult Istentől, sőt, talán még Isten is tőle. Egyértelmű, hogy a világ és az ember optimista-pesszimista megítélésében a katolikusok és az MBM-krisnások – egy „blokkot” alkotva – szignifikánsan különböznek a mérsékelt és erősen konzervatívok többségétől, akik határozottan pesszimistán látják a világot. (A metodistáktól csak a katolikusok.) A katolikusok (erősen) szignifikánsabban optimistábbak, mint a protestánsok. Ez esetben – és ez ritkán alakul így – a legoptimistább MBM-krisnások a buddhistáktól is szignifikánsan különböznek. A metodistáktól, pünkösdiéktől és a Jehova tanúktól a zsidók és a muszlimok is szignifikánsan különböznek derűsebb világlátásukkal. A katolikus, a *hagyományos protestáns*, az *újprotestáns* és a *keleti vallások* halmazai között minden viszonylatban szignifikáns eltérések könyvelhetők el. A *modern keresztények* erősen szignifikánsan optimistábbak, mint a *mérsékelt* és az *erősen konzervatívok*.

3.2. Értékrend

3.2.1. Fontos dolgok

Megállapítható, hogy a kulturális tőke és az életkor szempontjából nagyjából azonos szinten álló vallások tagjainak értékrendje csak viszonylag kisebb eltéréseket mutat. Legnagyobb egyetértés a legtöbb csoportban legalacsonyabbra értékelt életélvezet-értékek legkisebb mértékű elfogadásában mutatkozik. A többieknek aszketikusabb és puritánabb *erősen konzervatívok* mindhárom másik halmaztól (*modern keresztények*, *mérsékelt konzervatívok*, *világias keletiek*) erősen szignifikáns távolságra vannak. Szignifikáns eltérések vannak a legkevésbé hedonista *egyháziasan vallásos*, a leginkább hedonista *maguk módján vallásos* és az életélvezet-értékeket az átlagosnál fontosabbnak tartó *nem vallásos* csoportok között.

3.2.2. Felelősségek és kötelességek

A felelősségérzet tekintetében mindössze két viszonylatban állapítható meg szignifikáns eltérés: a sor végén álló muszlimok és baptisták, valamint a legtöbbféle felelősséget felvállaló zsidók, ISKCON-krisnások és Jehova tanúk között. A vallás-halmazok között erősen szignifikáns különbség van a *keleti vallások* és az *újprotestánsok*, valamint a *világias keleti vallások* és a *mérsékelt konzervatívok* között. Jóval nagyobbak a különbségek a kötelességérzet vonatkozásában: a kötelesség-vállalásban leginkább elzárkózó Jehova tanúk erősen szignifikáns távolságra vannak maguk módján vallásosoktól, szignifikáns távolságra a katolikusoktól, az evangélikusoktól, a buddhistáktól, és gyengén szignifikáns

az adventistáktól való különbözőségük. A legtöbbféle kötelességet magukénak érző maguk zsidók a majdnem mindegyik vallási csoporttól, a maguk módján vallásosok pedig Jehova tanúktól, az MBM-krisnásoktól és a baptistáktól vannak szignifikáns távolságra vannak.

3.3. A szexualitás és a szerelem megítélése

E tekintetben (legalább is a nyilatkozatok szintjén) értelemszerűen a hagyományos (ISKCON-tag) Krisna-hívők térnek el legjobban a többiektől, akik a házasságon belül is – a kizárólagosan gyermeknemzésre irányuló aktusokon kívül – lényegét tekintve cölibátusban élnek. Az egyes vallásokat képviselő csoportok között ebben a vonatkozásban csak a zsidók, a Jehova tanúk és az ISKCON-krisnások, valamint a többiek között van szignifikáns eltérés. Ebből következik, hogy a vallás-halmazokat illetően az erősen szignifikáns eltérés tapasztalható a szexualitás és a szerelem kérdésében leginkább elzárkózó *erősen konzervatívok*, valamint a *modern keresztény*, a *mérsékelt konzervatív* és a *világi keleti vallások* képviselői között.

3.4. Tevékenység-szerkezet

A vallásosság akár jelentős mértékben is alakíthatja a tevékenység-szerkezetet, méghozzá a különböző vallások esetében különböző módon. Egyes vallások hívei jelentős idő töltenek el imádkozással (a Krisnások minimum napi két órát) vagy meditációval (a buddhisták, különféle irányzataik, különböző intenzitással) és a szertartásokon való részvétellel: a vasárnapi miséktől a mindennapi rítusokig, a lelkigyakorlatoktól a zárandoklatokig. Jelentős időt foglalhat le a szabadidőből a missziós tevékenység, mely az általunk vizsgált vallások közül a Jehova tanúk és az ISKCON-krisnások körében jelentős volumenű. A nem vallási tevékenységeket felölölő szabadidő-volumen tekintetében mindössze két négy távolság szignifikáns az életmódjuk alapján a többiekétől erősen eltérő (elégg csak a napi két óra imára gondolni) két krisnás csoport, valamint katolikusok és a reformátusok között. A vallás-halmazokat tekintve más eltérések is észlelhetők: erősen szignifikáns eltérés egyfelől a katolikusok és a *hagyományom protestánsok*, másfelől az *újprotestánsok* és a *keleti vallások* között.

4.2. Jótékonykodás

Szembevetőbb (és erősen szignifikáns) összefüggés van a vallásosság és a jótékonykodás között van: a vallásosak szignifikánsan gyakrabban végeznek jótékonyági tevékenységeket, mint nem vallásosok. A vallásosok között a Jehova tanúk utolsó helye azzal, magyarázza, hogy vallásuk, ha nem is tiltja, nem szorgalmazza a jótékonykodást, amit ők azzal magyarázzák, hogy „ez nem mindig ér célt”, még inkább azzal, hogy azzal, hogy „a világ problémáira egyedüli megoldás Isten királyságának hirdetése”. A muszlimok vezető helye a tradíció fegyelmezett betartásával, az ISKCON-krisnások második helye (akik a muszlimok mellett szignifikáns távolságra vannak, a Jehova tanúktól, valamint maguk módján vallásos és a nem vallásos csoportoktól) azzal magyarázható, hogy szinte valamennyien részt vesznek valamilyen módon az ételosztásban.

4.3. Látványosságok kedvelése

A fesztiválok, díszszemlék, felvonulások, tűzijátékok, víziparádék és sportünnepélyek (vagyis profán látványosságok) kedvelését jelző összesített mutató alapján a Greeley-féle hipotézis igazolódik: a katolikusoktól szignifikánsan különböző újprotestánsok az amerikai protestantizmus tipikus képviselői.

3.5. A humor fontosságának megítélése

Nyíri Tamás (1972:262-264) a humor a túlpárti fények, a túlvilági boldogság egyik előlegének egyikének, Peter Berger (1997:214) „kicsi transzcendenciának” tartja, Hillary Belloc pedig a katolikus habitus sajátosságának tartja. A legszembevetőbb az, hogy a vallásosok fiatal és képzett csoportjaiban a humor fontosságának megítélésében – összehasonlítva őket a nem vallásosokkal – nem tűnnek földi siralomvölgyben savanyú képet vágó aszkétáknak. Ismét a három hagyományos keresztény felekezet és a buddhisták azok, akik a maguk módján vallásos és a nem vallásos fiatalokkal együtt a skála egyik, és a Jehova tanúk, a pünkösdié és a „hagyományörző” krisnások, akik a másik végén foglalnak helyet. Ez a (26.) táblázat nem erősíti meg H. Belloc – némiképpen a protestánsok rovására felállított – tézisé, hiszen a katolikusok egyetlen protestáns csoporttól sem különböznek szignifikánsan.

Szignifikáns különbségek csak humort legfontosabbnak tartó katolikusok, reformátusok, zsidók, metodisták, maguk módján vallásosok és nem vallásosok, valamint az ebben a tekintetben leginkább visszafogott Jehova-tanúk és ISKCON-krisnások között vannak. Szignifikáns különbség van a

katolikusok és a hagyományos protestánsok, valamint az újprotestánsok és a keleti vallások képviselői között. Ugyancsak szignifikáns eltérések vannak a humort az átlagosnál kevésbé értékelő *erősen konzervatívok* és a többi csoport között, valamint a humort az átlagosnál magasabbra értékelő *modern keresztények* és a *mérsékelt konzervatívok* között.

Némiképpen változik az eddig kialakult kép a „Lehet-e vicc, humoreszk, vígjáték, szatíra témája a vallás, a vallásos megnyilvánulások, az egyház, a vallási közösség és a papok, lelkészek szerzetesek és más egyházi, vallási személyek?” kérdésre adott válaszok alapján. Szignifikánsan különböznek a legnyitottabb zsidók, metodisták és buddhisták a reformátusoktól, a pünkösdiektől és a Jehova tanúktól. Akad még egy gyengén szignifikáns eltérés: a nyitottabb evangélikusok és a zártabb Jehova tanúk között. Ebben a kérdésben – mint várható volt – az *erősen konzervatívok* – bizonyultak legmerevebbnek, szignifikánsan különbözve nem csak a *modern keresztényektől* és a *világi keleti vallások képviselőitől*, hanem még a *mérsékelt konzervatívoktól* is.

4. A művészet szerepe, fogadtatása és befogadása

4.1. A művészettel kapcsolatos beállítódás

Jól jellemzi a művészeteknek életünkben betöltött szerepét és súlyát az a tény, hogy magunk is műveljük: zenélünk, táncolunk, színpadi szerepet alakítunk, festünk, rajzolunk, formázunk, filmezünk, fényképezünk, irodalmi műveket alkotunk. Ezt persze, ha vallásosak vagyunk tehetjük szakrális tevékenység keretében is templomi zenéléssel, énekléssel, ha krisnások vagyunk, tánccal. A művészet művelésében szignifikáns eltérések csak a művészet művelésében az átlagosnál aktívabb *mérsékelt konzervatívok* és az átlagosnál passzívabb *erősen konzervatívok* között vannak. Úgy tűnik, hogy a baptisták, adventisták és metodisták esetében a művészet iránti fogékonyság (ez a verskedvelés alapján különösképpen az adventistáknál lehet meggyőző érv) összetettségű a gyülekezeti énekléssel, zenéléssel, versmondással.

A kérdezettekkel tömegkultúra körébe tartozó szórakoztató műfajokat és a magaskultúra részét képező filmeket, és regényeket minősítettünk aszerint, hogy szerintük mennyire valók vagy nem valók ezek a vallásos ember számára. Ez esetben a nyitottság nem csak engedékenységet, liberalizmust, hanem ízléstelenséget is jelenthet. Egy alaposabb vizsgálódás során természetesen nem csak ezeket, hanem még különböztetni „parttalan” és válogató, (kritikus) nyitottságot is meg kellene különböztetni. Legjobban egyfelől legnyitottabb zsidók, evangélikusok, buddhisták és maga módján vallásosok, másfelől a legzártabb Jehova tanúk és ISKCON-krisnások különböznek a többiektől.

Közvetlenül is rákérdeztünk a vallás és a művészet kapcsolatára, amikor következő két kijelentést minősítettük „A művészetből sok minden meg lehet tudni Istenről” és „Mivel a művészet lényegét tekintve a világi dolgok közé tartozik, ezért a műalkotásokat illetően nagy mértékű óvatosságra van szükség”. Legnagyobb mértékben (és erősen szignifikánsan) az élen álló MBM-krisnások, és a másik pólust képviselők *erősen konzervatívok* különböznek (ugyancsak többnyire erősen szignifikánsan) a többiektől. Ezen kívül gyengén szignifikáns eltérés van a katolikusok és az *újprotestánsok*, valamint a *mérsékelt* és az *erősen konzervatívok* között, mindkét esetben az elől állók javára.

A művészetekkel való kapcsolat erősségét érzékeltető mutató tizenkét féle adatot foglal magába. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a hazánkban tradicionális keresztények, a szekularizáltabb keleti vallások hívei és a nem vallásos fiatalok életében komolyabb szerepet játszik a művészet, mint a hozzájuk képest konzervatívabb, fundamentalistább vallások hívei körében. Csupán a csoportok pünkösdiek, valamint a katolikusok, metodisták és maguk módján vallásosok között van szignifikáns különbség. Szignifikáns távolságra vannak a katolikusok (ismét a Greeley téziséig igazolva) az újprotestánsoktól és a keleti vallások híveitől. Ugyancsak szignifikáns különbség van a művészetnek legkevesebb fontosságot tulajdonító *erősen konzervatívok* és az ellenkező pólust képviselő *modern keresztények*, valamint a *modern keresztények* és a *mérsékelt konzervatívok* között is, az előbbiek javára. A művészetekkel szorosabb kapcsolatba kerülő *erősen szekularizáltak* és a kevésbé *szekularizáltak* között is szignifikáns a távolság.

4.2. Művészet-ismeret és ízlés

Az olvasottság és filmismeret tekintetében korántsem homogének az egyes vallási csoportok. Az egyes csoportok között csak a fiataloknál (a Jehova tanúk kivételével) olvasottabb és a filmek terén is tájékozottabb idős korokban vannak szignifikáns különbségek (például az élen álló nem vallásosok és a többiek, valamint a két seregható és a többiek között). A különböző vallás-halmazok között szignifikáns különbség van a kevésbé olvasott *újprotestánsok*, valamint a katolikusok, *hagyományos protestánsok* és a *keleti vallások* képviselői között. Ugyancsak szignifikáns az eltérés egyfelől a művészetekben tájékozottabb *modern keresztények* és a *világi keleti vallások* képviselői, másfelől a *konzervatívok* két csoportja között. Erősen szignifikáns különbség rögzíthető a nagyobb művészetismerettel rendelkező *szekularizáltak* és *kevésbé szekularizáltak* között is. Az egyes vallási csoportokat tekintve csak a zsidók és a neoprotestánsok között található szignifikáns eltérés.

Szignifikáns különbség van a katolikusok, a reformátusok, a maguk módján vallásosok és a nem vallásosok két nemzedéke között, az idős korok javára.

Milyen szerepe van a világnézetnek más tényezőkhöz (életkor, nem, társadalmi-gazdasági helyzet, értékrend, művészettel kapcsolatos viszony) viszonyítva az irodalomhoz és a művészetekkel való kapcsolatban? Hogyan befolyásolja a befogadói (olvasói, nézői, hallgatói) beállítódást (az olvasói elvárásokat, az olvasmányok terjedelmét, összetételét, típusát, nyelvét, minőségét), másfelől a művek kiválasztását és befogadását (fogadtatását, értékelését, hatását és értelmezését)? Az egyes csoportok között most is csak az élen álló zsidók, valamint a művészeti ízlés tekintetében alacsonyabb szinten álló neoprotestánsok, a reformátusok, a maguk módján vallásosok, MBM-krisnások és muszlimok között rögzíthető. A vallási halmazokat tekintve szignifikáns távolság van a fejlettebb ízlésű *modern keresztények* és az *erősen konzervatívok* között. Valamint gyengén szignifikáns eltérések a katolikusok és az *újprotestánsok*, valamint a *világi keleti vallások* és az *erősen konzervatívok*, a nem vallásosok és az *egyházasan vallásosok*, a *szekularizáltak* és a *kevésbé szekularizáltak* között, mindegyik esetben az előállók javára. Szignifikáns különbség van a fejlettebb ízlésű idős korok és a fiatalok között mind a katolikusok, mind a reformátusok körében.

4.3. Művészi alkotások fogadtatása és befogadása

Két Örkény-novella (a *Trilla* és az *In memoriam Dr. K.H.G.*), két József Attila- (*Medáliák I. és Bukj föl az árból*) és egy Pilinszky-költemény (*Mielőtt*) fogadtatásán (hatásán, értékelésén) és értelmezésén keresztül vizsgáltam olyan irodalmi művek befogadását, melyek megformálása kisebb-nagyobb mértékben eltért a közízlésnek megfelelő irodalmi olvasmányokétól.

Először is azt állapíthattam meg, hogy még az iskolázott vallásos fiatalok körében a 14 vallási csoport egyikében sem éri el a „tetszett” szintet sem a művek átlagos fogadtatása, és zömmel csak az „alig árnyalt” szintet éri el értelmezéseik. Az is megállapítható – ez persze az olvasáskutató számára már evidencia –, hogy a fogadtatás és a befogadás között eléggé szoros összefüggés van: azok értelmezték árnyaltabban ezeket a műveket, akiknek jobban tetszett, és fordítva. Ez esetben a kivételek érdekesek: ilyenek a reformátusok, a buddhisták és a krisnások, akik előbb állnak a tetszési, mint az értelmezési rangsorban. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy körükben az átlagosnál gyakoribb a három „vallásosnak” nevezhető mű (a három költemény) redukált (a „vallásival” szembeállítható „vallásos”) olvasata.

A három költemény (vagyis a „vallásos művek”) a nem vallásos kontroll-csoport kivételével valamennyi csoportban valamivel jobban tetszenek, mint a két „nem vallásos” Örkény-novella. Ilyen tendencia a művek értelmezése esetén nem tapasztalható. A nem vallásosoknak és a Jehova tanúknak egyértelműen az *In memoriam Dr. K.H.G.*, az evangélikusoknak a *Mielőtt* és az *In memoriam Dr. K.H.G.*, a maguk módján vallásosoknak és mormonoknak a *Mielőtt*, a buddhistáknak és a muszlimoknak a *Medáliák*, a krisnásoknak a *Medáliák* és a *Bukj föl az árból*, katolikusoknak a *Bukj föl az árból*, a reformátusoknak és a metodistáknak a három költemény, a zsidóknak pedig a *Medáliák* és a két Örkény-novella tetszett legjobban.

Ha eltekintünk az egyes csoportokon belüli szórás-értékektől, az átlagok számottevő eltérése alapján arra lehetne következtetni, hogy eléggé komoly szerepe van a vallásosságnak is az ilyen típusú („modern”) művek befogadása esetén, mivel azonban a szórások eléggé nagyok, óvatosabban kell

kezelni ezeket az adatokat. Egyértelműen kiviláglik a vallásossághoz képest az ízlésnek jóval erősebb befogadást (mind a hatást, mind az értelmezést) befolyásoló szerepe. Az egyes műveket tekintve azonban ez az összefüggés némiképpen módosul: a két Örkény-novella, vagyis a „profán” témájú művek esetében jóval erősebb az ízlés hatása, mint a vallásosságé, mint a három „vallásos” tematikájú mű esetében. A vallásosság a *Bukj föl az árból* értelmezése esetében mutatkozik legerősebbnek.

Az evangélikusok és a reformátusok kivételével a többi csoportban elég nagy eltéréseket is lehetett érzékelni az egyes művek fogadtatásában. Így például a Jehova tanúk és a nem vallásosok jóval (és szignifikánsan) hűvösebben fogadták a másik négy művet, mint az *In memoriam dr. K.H.G.-t*, a buddhistákra jóval inkább hatott a *Medáliák I.*, a maga módján vallásosokra pedig a Pilinszky-költemény, mint a másik négy mű. Az is szembetűnő, hogy a nem vallásosoknak (a Jehova tanúktól és a buddhistáktól eltekintve) kevésbé tetszik a két „istenes” vers (a *Bukj föl az árból* és a *Mielőtt*), mint a vallásos csoportoknak. A vizsgált művek értelmezésének reflektivitását (mélységét, árnyaltságát, differenciáltságát) tekintve a két József Attila-vers esetében vannak nagyobb eltérések. Megállapítható, hogy a fogadtatás és az értelmezés összesítései alapján kialakult sorrendek nem nagyon térnek el egymástól, vagyis általában azok értelmezték árnyaltabban. Az egyes művek esetében azonban – mint tapasztalhattuk – eléggé nagy eltéréseket is lehet rögzíteni. A „hinduista-buddhista-kozmista” *Medáliák I.* értelmezése az ISKCON-krisnások és a buddhisták körében jóval kevésbé árnyalt, mint az a fogadtatása és hatása alapján várni lehetett, eléggé gyakoriak értelmezéseikben a vallási-filozófiai irányultságú rövidre zárások. Az a tény, hogy mind a fogadtatást és hatást, mind az értelmezést illetően –igaz nem sokkal a maga módján vallásosok és katolikusok előtt – az evangélikusok, a metodisták és a reformátusok állnak az élen, elsősorban azzal magyarázható, hogy a művészethez való viszonyok a művészettel kapcsolatos viszonyuk, aktív-passzív beállítottságuk, irodalmi olvasottságuk, ízlésük, kódismeretük tekintetében (a buddhistákat és a nem vallásosokat kivéve) megelőzik a többi vallási csoportot (ld. a 29-42. táblákat). A művészethez és az irodalomhoz való viszonyuk alapján a katolikusoknak, a nem vallásosoknak és a buddhistáknak is az élen lenne a helyük. „Lemaradásuk” talán azzal magyarázható, hogy a versek kedvelésében (ld. 19. tábla) jóval mögöttük (valamint a reformátusok és a metodisták mögött) vannak. A nem vallásosok esetében az látszik leginkább védhető magyarázatnak, hogy a két „vallásos-istenes” vers iránt kevésbé voltak fogékonyak, mint a vallásosok nagy többsége, ami megmutatkozott mind a fogadtatásban és hatás hűvösségében, mind az értelmezéseik átlagosnál kevésbé reflektáltságában. A buddhisták esetében jóval nehezebb a magyarázat. A *Trilla* és a *Medáliák I.* erősebben hat rájuk az átlagosnál, de értelmezéseik – a *Medáliák I.* kivételével – a legkevésbé reflektívek. Közben élen állnak az irodalmi művek és a filmek ismeretében és a „legjobbak” között vannak a művészettel kapcsolatos aktív beállítódás és a versolvasás tekintetében is, úgy viselkednek, mintha egy, a mienkétől távoli kultúra képviselői lennének. Viselkedésük ezen kívül még a régi világukkal radikálisan szakító neofitákéra is emlékeztet valamelyest. Az ISKCON-krisnások esetében könnyebb a magyarázat, hiszen (a Jehova tanúkkal és a pünkösdiekkel együtt), hiszen ők a többiekhez képest kevésbé tartják fontosnak a művészetet a vallásos ember életében. Értelmezéseik – a *Trilla* kivételével – a többiekéhez képest kevésbé árnyaltak, különösen a vizsgált művek közül leginkább keresztény szemléletű Pilinszky-versé. A baptisták azzal különböznek a többiektől, hogy a két „istenes” vershez képest a másik három művet eléggé hűvösen fogadják, értelmezéseik pedig csupán *Bukj föl az árból* esetében kellőképpen árnyaltak.

Valamennyi vizsgált műnek mind fogadtatása és hatása, mind értelmezése nem túl, de már számottevő (0.21-0.36-os erősségű) együtt járást mutatott a művészetekhez való (pozitív) kapcsolattal. Ennél jóval erősebb összefüggés mutatkozott egy-egy mű fogadtatás és hatása, valamint értelmezése között, vagyis általában azok értelmezték árnyaltabban, akiknek jobban tetszett. Ez a kapcsolat a *Mielőtt* esetében volt a legerősebb. Ugyanilyen erősségű kapcsolat mutatkozott az öt mű értelmezései között, vagyis ezek értelmezési szintje általában vagy azonos volt, vagy csupán egy foknyi (és csak nagyon ritkán több foknyi) különbséget lehetett rögzíteni. Az egyes művek fogadtatása-hatása között jóval gyengébb összefüggések mutathatók ki. A *Trilla* fogadtatása csupán a másik Örkény-novella

fogadtatásával korrelált erősebben, a *Medáliák I.* fogadtatása csupán a másik József Attila-költeményével, a *Bukj föl az árból* fogadtatása a Pilinszky-költeményével. Mindez azt is jelenti, hogy, hogy a különböző vallásokhoz való tartozás inkább befolyásolta a fogadtatást és hatást, mint az értelmezés szintjét, ami viszont az értelmezés tartalmát illet – láthattuk – olykor eléggé markáns eltéréseket lehetett érzékelni.

5. Összegezés

5.1. Kapcsolat a független és függő változók között

Ha a különböző típusú vallásosságot képviselő vallásokat és felekezeteket tekintjük független változóknak, és az összes vallásra, habitusra, ízlésre vonatkozó változót függő változóknak, az F-próbák alapján minden egyes változó esetében 0.0001 (az istenkép esetén csak 0.001 szinten) szignifikáns összefüggést találtunk. A F-értékek alapján legerősebb kapcsolatot a szent látványosságok fontossága (25.2), a kulturális attitűd nyitottsága-zártsága (31.1), a hit fontosságának megítélése (23.1), az optimista-pesszimista világ- és emberkép (23.2), a nők vallási életben való szerepének megítélése, (14.1) és az életélvezet értékek fontosságának megítélése (12.4) vonatkozásában lehetett megállapítani. Mindezek megerősítik Greeley hipotézisének helyességét.

5.1.1. Az életkor szerepe

Hat vallási csoportban volt módom az ötven éven felüli „apák” és a 20-35 éves „fiúk” nemzedékét összehasonlítani. A rítusok fontosságának megítélésében, a felelősségvállalásban és az istenképet illetően nem rögzíthető szignifikáns távolság egyik csoport két nemzedéke között sem. A lehetséges esetek 10 százalékban találtam gyengén (0.06-0.10), 19 százalékban erősebben (0.000-0.05) szignifikáns távolságot. Ez úgy is értelmezhető, hogy az esetek nagyobb részében nem volt lényeges eltérés az iskolai végzettség és a vallásgyakorlás tekintetében ugyanolyannak tekinthető két nemzedék között. A legnagyobb különbség a katolikusok és a reformátusok, a legkisebb a maguk módján vallásosok és a baptisták két nemzedéke között tapasztalható. A baptisták esetében úgy tűnik kisebb a két nemzedék közötti változás, legalább is a magas végzettségűek körében, míg a katolikusok és a reformátusok (és kisebb mértékben az evangélikusok) esetében jelentős változásokra lehet számítani e két vallás történetében az leginkább iskolázott hívek körében.

5.1.2. Az iskolázottság szerepe

Az iskolázottság hatását a vallásukat rendszeresen gyakorló 50 éven felüli katolikusok körében volt lehetőségem vizsgálni. A felsőfokú végzettségűen vallásossága szignifikánsan kognitívabb, mint a csak nyolc általánost végzettké. Kisebb mértékű (gyengén szignifikáns) különbség van a szent látványosságoknak tulajdonított fontosság tekintetében, az alacsonyabb végzettségűek javára. Annak ellenére, hogy az felsőfokú végzettséggel rendelkezők vallásosságát kevésbé jellemzi az érzések és élmények, istenképük szignifikánsan bensőségeesebb, mint az alacsony végzettségűeké. A legnagyobb (szignifikáns) különbség a világ és az ember megítélésében tapasztalható. Ugyanakkor – és ez kétségtelenül meglepő – nincsen különbség a szexualitás és a szerelem, valamint a humor fontosságának megítélésében, továbbá abban sem, hogy mennyire tartják elfogadhatónak a vallási témákban való viccelődést..

5.1.3. A vallásosság szerepe

Egyértelműen jóval nagyobb a távolság a nem vallásosok és a fundamentalista módon vallásosok között, mint a nem vallásosok és a vallásosok másik két csoportja között, akik között csak néhány esetben van szignifikáns különbség. A maguk módján vallásosok magasabbra taksálják a pragmatikus (különösen az életélvezet) értékeket, szélesebb körben érznek kötelezettségeket, nyitottabbak a tömegkultúra és a művészet irányában, nagyobb szerepet kívánnak a nőknek a vallási életben, mint a vallásukat rendszeresen gyakorló katolikusok, reformátusok és evangélikusok, akik viszont gyakrabban jótékonykodnak és szorosabbnak érzik a művészet és a vallás viszonyát. Mindez bizonyos mértékig vallásosságuk eltérő arculatával is magyarázható. A maga módján vallásosok vallási életében érthetően kisebb szerepet játszik a hit, az ismeret, még kisebbet a rítus és a közösség, de valamivel nagyobb az érzések. Valamivel kisebb életükben a szent dolgok súlya, különösen a szent

íráské és a szent cselekményeké. Istenképük jóval kevésbé bensőséges, és ezzel összhangban a világot és az embert rosszabbnak ítélik.

Láthattuk, hogy a kiinduló Greeley-féle, a katolikusok és protestánsok habitusbeli különbségére vonatkozó hipotézis egyes mutatók alapján részben igazolódott. A katolikusok és a hazánkban hagyományos (európai) protestánsok között csak néhány – bár kulcsfontosságú – változó esetében tapasztalható szignifikáns eltérés: világlátásuk derűsebb, és szélesebb és gazdagabb számukra a szent jelenségek köre, a szentség szférája. Jóval nagyobb a különbség a katolikusok és olyan protestáns felekezetek képviselői között, amelyekkel kapcsolatosan állította föl Greeley a fényesebben ragyogó katolikus nappal kapcsolatos tézisének. A katolikusok és az újprotestánsok között, mind a vallásosság, mind a habitus, mind a művészetekkel való viszony terén komoly eltérések állapíthatók meg. A katolikusok vallásossága érzelmekben gazdagabb, de kevésbé közösségi, habitusok optimistább, derűsebb, nyitottabb, rugalmasabb és kevésbé konzervatív, a művészetekkel a kapcsolatos beállítódásuk pozitívabb és fontosabb szerepet játszik életükben.

A független változónak tekintett vallásosságon belül az istenkép bizonyult a legjobban hasonlító dimenzióknak, és érthetően ez bizonyult a különböző függő változókkal szemben leginkább függetlennek. Nem túl erős, de azért említésre méltó negatív összefüggést találtam a vallásosság emocionális–kognitív jellege és jó néhány függő változó között, és valamivel erősebb kapcsolatot a szent látványosságok, és még ennél is erősebbet a világ és az ember pesszimista–optimista megítélése és a függő változók között. Minél erőteljesebben jelenik meg vallásosságban az érzelmi dimenzió (az érzések, az élmények, a rítus és a közösség) – amint ezt elsősorban az MBM-tag krisnások, a katolikusok, az evangélikusok és a buddhisták körében tapasztalhattuk –, annál kevésbé jelennek meg az értékrendben az „önállóság” értékei (például a szabadság, a bátorság, az önérzet, az alkotás,) az „életélvezet” (például a kellemes és a változatos élet, az egészség, az anyagi javak), annál kevésbé tartják fontosnak a szexualitást, a kultúrát, a nők vallási szerepét és a szélesebb világgal szemben vállalt felelősséget és kötelezettséget. Sokkal erősebb összefüggés érzékelhető a pozitív világlátás és a különböző függő változók között. A világot és az embert jónak látó, a világban Isten jelenlétét tapasztaló tartó hívők – elsősorban az MBM-tag krisnások és a katolikusok – elfogadóbbak és nyitottabb attitűdöt mutatnak a szexualitással és a szerelemmel, a látványosságokkal, a kultúrával, a nők vallási szerepével szemben, valamint mindenféle tekintetben nagyobb felelősséget és elkötelezettséget érznek. Mindez azon vallásos emberek körében mutatkozott erőteljesebben, akiknek az értékrendjében markánsabban jelentek meg az „önállóság”, az „életélvezet” értékei, s jóval kevésbé azon hívek esetében, akik értékrendjét a „tradíció” értékei uralják.

Azok a vallásukat rendszeresen gyakorló magasan iskolázott fiatalok, akik nyitottak a kultúrával szemben, elkötelezettek a másokkal és a másságokkal szemben, a többiekénél fontosabbnak tartják a szexualitást és a szerelmet, a humort, a művészetet, és nagyobb szerepet szánnak a nőknek a mostaninál a vallási életben.

5.3. Vallás-alakzatok

5.3.1. A vallásosság alapján

Az egymástól való távolságuk¹³ és kis szórás melletti nagyon közeli értékeik alapján a maguk módján vallásosokkal együtt 14 vallási csoport között a következők viszonylatokban találtam a legnagyobb hasonlóságot:

- a) ISKCON-krisnások és MBM-krisnások,
- b) a reformátusok, evangélikusok, katolikusok és maguk módján vallásosok
- c) zsidók és buddhisták,
- d) pünkösdiek és baptisták,
- e) adventisták, metodisták és muszlimok.

Lazább, de még eléggé homogén csoportot alkotnak:

- f) muszlimok, adventisták, metodisták, reformátusok, evangélikusok, katolikusok, zsidók,

¹³ Melyet a Tamhane-mutatóval „mértük”.

- g) Jehova tanúk, pünkösdiel és baptisták,
- h) Jehova tanúk és a krisnások.

hipotetikus vallás-halmazok közül a „hagyományos protestánsok”¹⁴ az „újprotestánsok”¹⁵ valóságos csoportot is alkotnak. A feltételezett „modern keresztények”¹⁶ halmaz a valóságban (g-csoport) kibővül a maguk módján vallásosokkal. Nem kerültek bele sem a hipotetikus „keleti vallások”¹⁷, sem a „világias keleti vallások” csoportokba a buddhisták, akik a szekularizáltabb zsidókhoz állnak legközelebb. A hipotetikus halmazokba be nem soroltak közül a muszlimok a kevésbé fundamentalista „újprotestánsokhoz” és a zsidókhoz, a maguk módján vallásosok pedig a „modern keresztényekhez” kerültek legközelebb. A „modern keresztények” közül a reformátusok állnak legközelebb az „újprotestánsokhoz” (közelebb az enyhébben, távolabb az erősebben fundamentalistáktól).

5.2.2. A habitus¹⁸ alapján

A legnagyobb hasonlóságok a következő viszonylatokban vannak:

- A) a katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok,
- B) az adventisták, az evangélikusok, a katolikusok, a metodisták, az MBM-krisnások és a reformátusok,
- C) az adventisták, a baptisták és a metodisták,
- D) a baptisták, az ISKCON-krisnások és a Jehova tanúk,
- E) a buddhisták, az evangélikusok és a katolikusok,
- F) a baptisták, a Jehova tanúk és a pünkösdiel,
- G) az adventisták, a baptisták, a muszlimok és a pünkösdiel,
- H) a buddhisták, a maguk módján vallásosok, a nem vallásosok és a zsidók között.

A habitusbéli hasonlóság alapján kialakított csoportok csak részben fedik át a vallásosság-béli hasonlóságok alapján kialakítottakat. Az a-, d- és f-csoportok (vagyis a Jehova tanúk és a pünkösdiel, a baptisták és a metodisták, az adventisták és a baptisták) között a habitus terén is erős a hasonlóság, és eléggé erős az f-csoport (vagyis az adventisták, a baptisták, a metodisták és a pünkösdiel) és a g-csoport (vagyis a katolikusok, a reformátusok az evangélikusok, a zsidók és a buddhisták) tagjai között is.

Mindazonáltal figyelemre méltó eltérések is akadnak. Míg a két krisnás csoport vallásossága erősen hasonlított egymásra, habitusuk alapján az MBM-krisnások a katolikusokhoz állnak legközelebb, és közelebb állnak a reformátusokhoz, az evangélikusokhoz, a metodistákhoz és a baptistákhoz, vagyis a modern és a mérsékelt konzervatív keresztényekhez, mint a Jehova tanúkhöz legközelebb álló ISKCON-krisnásokhoz. A vallásosság alapján a reformátusok és az evangélikusok jobban hasonlítanak egymásra, mint habitusuk alapján, a katolikusok és a reformátusok, valamint a katolikusok és az evangélikusok esetében pedig fordított a helyzet. Ők a szexualitás és a humor megítélésén kívül az optimista világlátásban és a kultúrával szembeni nyitottságban is valamivel közelebb állnak egymáshoz, mint a reformátusokhoz. Míg az ISKCON-krisnások a vallásosság tekintetében az másik (a szekularizáltabb) krisnás csoporthoz álltak legközelebb, a habitus tekintetében a Jehova tanúkhöz, akikhez az „önállóság”-értékek, a szexualitás és a humor negatív megítélésében hasonlítanak leginkább. Az MBM-krisnások már a vallásosság terén is mutattak némi hasonlóságot mind a katolikusokkal, mind a zsidókkal, a habitust illetően leginkább katolikusokra hasonlítanak, és emellett még B-csoport-hoz tartozó többi vallás híveire, elsősorban az optimista világlátásban, a kultúrával szembeni nyitottságban, a nők vallási szerepének pozitív megítélésében és a művészetek magasra értékelésében. A vallásosság tekintetében eléggé önálló arculatú muszlimok a katolikusokhoz, a

¹⁴ Az evangélikusok és a reformátusok.

¹⁵ Az adventisták, a baptisták, a metodisták és a pünkösdiel.

¹⁶ A katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok.

¹⁷ Az ISKCON-krisnások, az MBM-krisnások és a buddhisták.

¹⁸ Beleértve az értékrendet, a nyitottságot és művészetekhez való viszonyt is.

reformátusokhoz, a metodistákhoz és a zsidókhoz mutattak némi hasonlóságot, a habitust illetően viszont a pünkösdiekhez, az adventistához és a baptistákhoz állnak legközelebb.

Nem szabad elfeledni, hogy a katolikus, a muszlim, vagy a zsidó vallásosság ez esetben vallásuk magasan iskolázott fiataljainak vallásossága, habitusok pedig nem csupán katolikus, muszlim vagy zsidó habitus, hanem sajátos társadalmi pozíciójuk habitusa is. Másképpen: vallásosságuk és habitusuk kölcsönösen befolyásolja egymást, méghozzá az egyes csoportokon belül olykor eléggé eltérő módon, amire a gyakori magas szórás-értékek figyelmeztettek bennünket.